

ELEUSINA - LESINA - HVAR

U članku se iznosi hipoteza o porijeklu i značenju povijesnog imena otoka i grada Hvara, Lesine. Zasnovana na grčkom obliku Bogorodičinog epiteta „od Milosti“, to jest „Eleusa“ (Ἐλεούσα), hipoteza konstatira kontinuitet kultova božanskih zaštitnica pomorstva na Hvaru, budući da je epitet grčke božice Demetre, koja je u antici štovana na području cijelog Mediterana, „Eleusis“ (Ἐλευσίς) ili „Eleusina“ (Elefsina ili Lefsina). Ikonografske analogije između antičkih božica, kršćanskih svetica i njihovih epiteta čine hipotezu primjenjivom u ispitivanju porijekla i značenja nekih drugih povijesnih toponima, uglavnom značajnih postaja kopnenog i pomorskog prometa.

Ključne riječi: Lesina; eleusa; eleusis; pleimochoe; Hvar

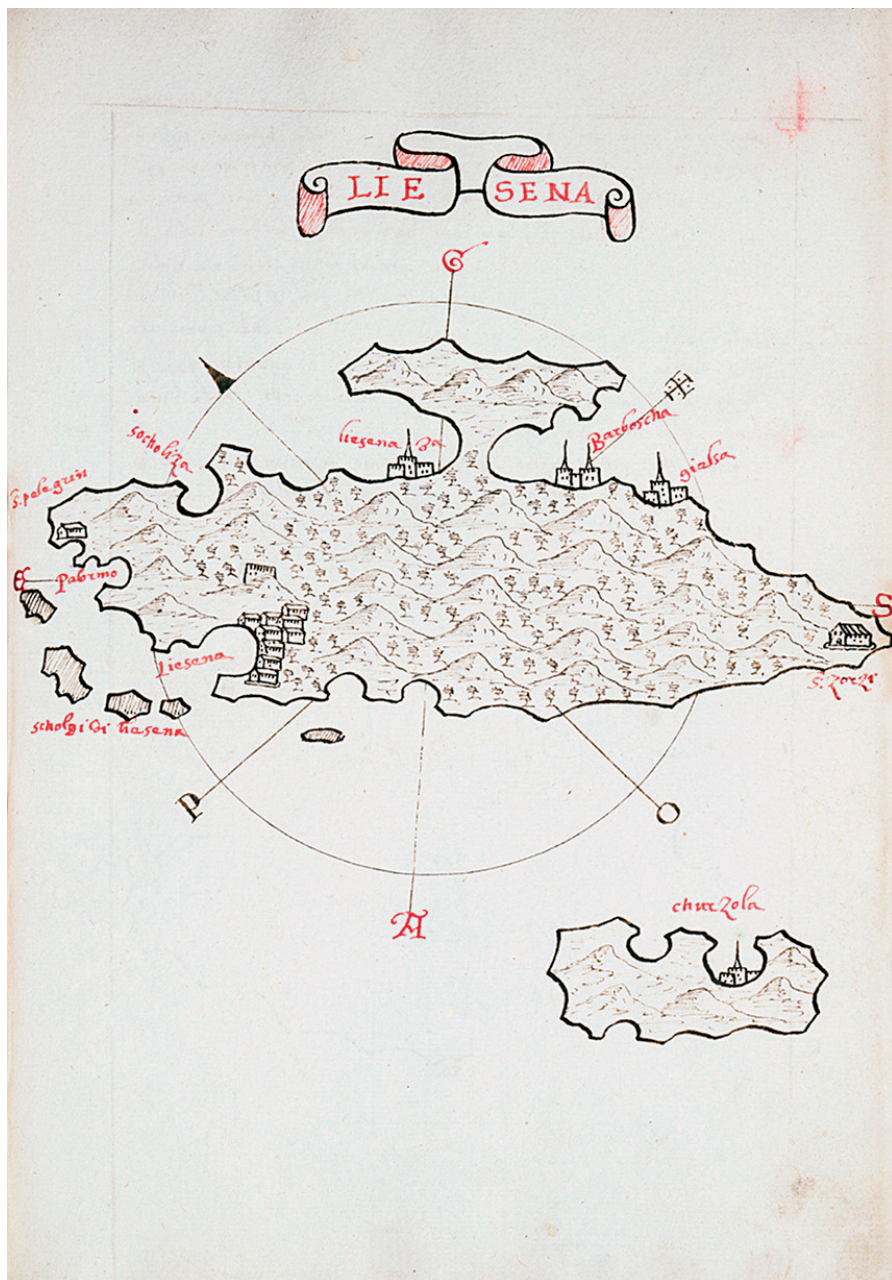
Lesina je, uz Faros, najčešće povijesno ime otoka i grada Hvara.¹ Kao i ime Faros, ima više inačica (Far, Fara, Faria, Phar, Pharos, Quara... - Lesina, Lesna, Liesena, Lissa, Liesna...). Oba imena tumače se na više načina. Objašnjenja porijekla i značenja imena „Lesina“ zasnivaju se na jezičnim usporedbama (s grčkim, ilirskim, latinskim, talijanskim i slavenskim jezicima) odnosno, demografskim i političkim utjecajima u povijesti otoka.

Dok su latinski i talijanski na otoku bili službenim jezicima,² Lesinom su najčešće, ali ne isključivo, nazivani i otok i grad Hvar. Ipak je stalno korišteno i ime Hvar u nekoj od njegovih varijanti. Ponekad je i Stari Grad jednako nazivan Hvarom i Lesinom, a Talijani i sada Lesinom zovu otok i grad Hvar. Kako riječ „lesina“ na talijanskom znači „šilo“, duguljasti oblik otoka podržavao bi takvo objašnjenje imena onima koji drže da bi moglo biti talijanskog porijekla.³

¹ Još se neka imena drže mogućim povijesnim imenima Hvara: Dimos, Pitijeja i Herakleja. Najpoznatiji hvarski povjesničar dr. Grga Novak malo se bavio pitanjem porijekla imena Hvara (Farosa i Lesine) u svojim brojnim radovima, koji se odnose na Hvar. Pretpostavio je, da je nekadašnje ime Hvara bilo „Dimos“ na temelju grčkih kovanica s natpisom DIM pronađenih u okolici (G. Novak, *Hvar kroz stoljeća*, Zagreb, 1960., 29). Takvo objašnjenje osporava Joško Kovačić, Razvoj grada i luke Hvara kao vojnog i pomorskog središta, *Grada i prilazi za povijest Dalmacije* 25, Split, 2012., 26. Kako se u nekim izvorima spominje Herakleja, a ne zna se točno gdje je bila, neki drže da je to možda Hvar. Ime „Pitijeja“ spominje Apolonije Rođanin u „Argonautici“ u 3. st. pr. Kr.

² Praktički do kraja 19. st., a kasnije u periodu talijanske okupacije nakon I. i u II. svjetskom ratu.

³ U Italiji postoji mjesto Lesina, a na službenoj stranici grada (www.comunelesina.it/) može se saznati,

Karta otoka Hvara, Antonio Milo, 1590, Nacionalni pomorski muzej, London

Slavenska teorija o porijeklu imena „Lesina“ oslanja se na riječ „les“ - drvo, pa bi „lesna“ značilo „šumovita“ ili bogata drvom. Riječ „les“ je sačuvana u značenju „drvo“ u slovenskom jeziku. Naši povjesničari uglavnom podržavaju teoriju o slavenskom porijeklu imena, te da je Lesina talijanizirano, odnosno, iskvareno slavensko ime Lesna⁴. Riječi „les“ nema u značenju drva i šume u standardnom hrvatskom jeziku. Te riječi nema ni u arhaičnom hvarskom govoru, no mogla je, doduše, vremenom nestati kao, nažalost, mnoge druge.

Razna tumačenja imena Lesina, na koja sam naišla u raznim člancima i knjigama o Hvaru, uvjerila su me prilično da ovo pitanje ostaje otvoreno i da je značenje imena izgubljeno u vrtlogu povijesti. Ipak, potakla su me na pokušaj traženja drugih odgovora, a barem su još dva logična mjesta za to. U Grčkoj i na području grčkog utjecaja na Mediteranu mogla bi postojati analogna (pra) Lesina, odakle je ime moglo biti preneseno. Hvarski govor sadrži mnoštvo riječi grčkog porijekla, pa se i ime Hvar izvodi od grčkog Faros (Pharos).⁵ Nadalje, Lesina bi mogao biti neki od mnoštva pridjeva sv. Marije, jer se ime (Lesna) spominje u

Katedrala sv. Stjepana i biskupski dvor nalaze se na mjestu nekadašnjeg benediktinskog samostana sv. Marije od Lesne u Hvaru.

da su ga utemeljile izbjeglice iz Dalmacije u 6. st., i da se u staro doba zvalo Alexina.

⁴ Čini se da je Vinko Pribojević 1525. prvi slavenizirao ime Lesina, kao i mnoštvo drugih stvari, u svome govoru *O podrijetlu i zgodama Slavena*, pa kaže (prev. V. Gortan, Književni krug Split, 1991., 83): „ispravno ime mjesta je Hvar, Lesna uobičajeno, a Lesina iskvareno...“. Slavensko porijeklo „Lesne“ podržava i Joško Kovačić (Razvoj grada). Naišla sam i na prijedlog da ime potječe od glagola „lijezati“ odnosno „ulijezati“ u smislu ulaziti u luku - o ovome Kovačić, *Razvoj grada*, 34, bilj. 82.

⁵ Iako se porijeklo imena Hvar veže uz dolazak grčkih kolonista u 4. st. pr. Kr. s otoka Parosa (tzv. Pseudo Skilak, IV. st. pr. Kr), grčki doseljenici svoj novi grad nisu nazvali imenom matičnog otoka, nego Faros. Neki drže da je ime Far (Faros) starije od dolaska kolonista. Na Parosu inače nema naselja koje se zove Faros, ali mjesto Faros postoji na njemu susjednom otoku Sifnosu, smješteno u dubokoj uvali na jugoistoku otoka, naseljenog od neolita, kao mnogi na Mediteranu, pa i naš Hvar. Treba napomenuti da Hvarani otok i grad Hvar zovu For (nikad Lesina), a nekadašnji Faros (Stari Grad) stoljećima nitko ne zove Hvarom, nego Stori grad ili Pais. Cjelovit pregled spominjanja Hvara u starom vijeku dao je dr. Slobodan Čače u knjizi Gaffney, Kirigin, Vujnović, Petrić, *Arheološka baština otoka Hvara*, 1997.

13. stoljeću uz ime benediktinskog samostana i crkve sv. Marije od Lesne.⁶ Hagiotoponimi su često iskvareni u odnosu na izvornu riječ i teško prepoznatljivi, ali Lesina nije takav slučaj. Osim „šilo“ i „šuma“ ime Lesina može doista uvjerljivo biti izvedeno iz Bogorodičinog epiteta Eleusa, to jest Eleusin(sk)a. Sveta Marija de Les(i)na, bila bi d'Ele(u)-sina, od koje potječe ime Lesina.

„Eleusa“ je uobičajen termin u povijesti umjetnosti, koji se odnosi na dvije ikonografske teme. Najčešće je to Bogorodica s Djetetom u nježnom

zagrljaju, pa „Eleusa“ znači „milosrdna“, „od umiljenja“, „umilna“, „nježna“, „milosna“ ili „od milosti“. Eleusom se stoga naziva i jedan od dva najpoznatija tipa bizantskih ikona.⁷ Druga ikonografska shema „Eleuse“ jest „zaštitnica“, uglavnom stojeća Bogorodica koja svojim plaštem zaogrće šticienike, redovnike i redovnice ili donatore. Iako benediktinskog samostana i crkve Sv. Marije od Lesne odavno više nema, a na mjestu na kojemu su se nalazili stoljećima su biskupski dvor i Katedrala,⁸ u Hvaru i danas postoje crkva i samostan posvećeni Bogorodici Eleusi - franjevački

Franjevački samostan Gospe od Milosti osnovan je 1461. godine

⁶ U ugovoru između Hvarske Komune i Venecije 1278. g. stoji da se Hvarani obvezuju obnoviti grad „kod sv. Marije od Lesne“. Venecija prilikom preuzimanja uprave nad otokom to mjesto izabire, odnosno uvjetuje za upravno sjedište komune. Postoji velika sumnja u postojanje ranijeg grada, jer mu nije spomenuto ime, ali uvala se mogla zvati Lesna. Crkvena se vlast u 13. st. također premješta iz Staroga Grada u današnji Hvar, a knez i biskup useljavaju u benediktinski samostan (Novak, *Hvar*, 49.). Samostan je ostao trajno rješenje za biskupiju, pa se do Sv. Marije od Lesne izgradila katedrala posvećena sv. Stjepanu, patronu biskupije. Nije poznato pod kojim uvjetima su svjetovna i crkvena vlast uselili u samostan. Iako je red u to vrijeme bio u opadanju, trebala je biti osigurana lokacija za novi samostan na prikladnom mjestu i sredstva za njegovu gradnju, ako ne radi samih benediktinaca, onda radi potreba pomoraca. Samostan je u nenaseljenoj uvali osiguravao najnužniju opskrbu brodova i vjerske obrede za posadu, bez ugrožavanja zarazom stanovništva ostatka otoka. Sama Venecija morala je stoljećima ranije biti korisnicom ove najpogodnije luke. Često se u radovima o Hvaru nailazi na objašnjenje da na mjestu na kojemu je danas Hvar nije do 13. st. bilo naselje, odnosno, da je bilo gotovo pusto, pa je Venecija na tom mjestu izmislila grad. Međutim, važnost luke je bila velika, a rizik stanovanja u blizini tih tranzita još veća, radi bolesti i napada s mora, tako da su se naselja osnivala na razumnoj udaljenosti. Kad ovome dodamo udaljenost od obradivih polja, postaje shvatljivije radi čega je Venecija morala zakonom obvezivati plemiće da borave u Hvaru.

⁷ Drugi tip je Putovoditeljica ili, grčki, Hodigitrija, prikazuje Bogorodicu koja rukom pokazuje na malog Isusa („put i svjetlo“), kojega drži u krilu.

⁸ Kovačić, Razvoj grada. Samostansku crkvu St. Marije od Lesne je nova katedrala sv. Stjepana potpuno apsorbirala. Neko vrijeme se održala kao kapela katedrale, u kojoj je štovanje Bogorodice nastavljeno dok, ju u 17. st. nije istisnuo svetac specifičnog imena - sv. Prošper, suzaštitnik grada Hvara i biskupije. Sv. Prošper je odlično prihvaćen, pa su u Hvaru Prošperina i Prošper puno češća imena od Stjepana, a Stjepki gotovo i nema.

Firentinčev portal franjevačke crkve u Hvaru

samostan Sv. Marije od Milosti. Ime se u starim ispravama i literaturi nalazi i kao „delle Grazie“.⁹ Inače je u Hvaru nekoliko crkava posvećeno Bogorodici poslije 1278. g.: Gospa od Kruvenice, Gospa Anuncijata ili od Navještenja, Zvijezda mora ili Stella maris te Sv. Marija od Milosti, koja je jedina od njih samostanska crkva.

U luneti portala franjevačke crkve krasan je reljef svete Marije i djeteta Isusa, u nježnom zagrljaju, rad Nikole Firentinca. Vijenac od voća i lišća na nadvratniku prava je mala botanička brojalica lokalnih jesenskih plodova, smokava, oskоруša, žira i šipaka.

Franjevački samostan u Hvaru bi tako ne samo nosio isto ime, nego je od svog početka bio pomorsko utočište, kao i benediktinski samostan do 13. stoljeća. Tada se inače, poput hvarskoga, gase mnogi benediktinski samostani.

Čini se da je osnivanje franjevačkog samostana u Hvaru dugo pripremano,¹⁰

⁹ Što se dogodilo s izvornim oltarom sv. Marije od Lesne iz 13. st., nije poznato. Ne zna se je li na njemu bila slika ili skulptura, jesu li je benediktinci ponijeli sa sobom, prodali biskupiji ili nekom drugom samostanu. Možda se Gospa od Lesne krije među ikonama koje se čuvaju u crkvama i muzejima u Hvaru. Najstarija Gospina slika u Katedrali jest iz 13. st., ali joj je epitet „od Karmena“. U Franjevačkom samostanu je jedna Bogorodičina ikona bila osobito čašćena i imala posebno mjesto u crkvi. Tzv. „Nada beznadnih“ (sada je u samostanskom muzeju) bila je čuvana u niši pregradnog zida crkve, ispod pjevališta, skrivena od pogleda poliptihom F. da Santa Crocea sa slikom „Bezgrešne“. Ikonografski isto nije tipa „eleusa“. Situacija podsjeća na Sinj, gdje je čudotvorna slika Gospe Sinjske, s epitetom „od Milosti“, čuvana u niši zida franjevačke crkve, ali isto nije tipa eleusa (Gospa od Milosti Sinjska //! slavi se 15. kolovoza kao Velika Gospa, jer u katoličkom kalendaru nema blagdana posvećenog Gospi od Milosti. U Hvaru se slavi 8. prosinca, na blagdan Gospinog začeca). Izvorne eleuse možda su nadomještene drugim slikama različite ikonografije, ali je ostalo ime prethodnice.

¹⁰ Joško Kovačić, *Zapisi o crkvama u Hvaru*, Hvar, 1982., 55. Samostan je osnovan 1461., ali je

P. Perugino: Madona di Loreto, V&A Museum, London (http://www.nationalgallery.org.uk/technical-bulletin/plazzotta_omalley_roy_white_wyld 2006)

Bogorodica u niši glavnog oltara franjevačke crkve - Hvar

Madonna di Loreto - Loreto

ali se intenzivnija gradnja crkve tradicionalno veže uz priču o ispunjavanju zavjeta zapovjednika jadranske flote Pietra Soranza.¹¹

Ipak, vjerojatnije je da su Venecija, Hvarska komuna i franjevci sa priličnim zakašnjenjem ispunili svoju obvezu gradnje novog mornaričkog hospicija i crkve posvećene sv. Mariji od Milosti, kao nadomjesne onoj koja je ustupila mjesto Katedrali sv. Stjepana. Soranzo je projekt svakako podupirao osobno, ali i kao državni predstavnik. O važnosti samostana-hospicija za njega i sve pomorce mogao se sam osvjedočiti, kada je duže vrijeme morao ostati u Hvaru i popravljati u oluji oštećenu flotu. Zapovjednici galija su tom prilikom i sakupili sredstva za gradnju njima toliko potrebnog utočišta i crkve.¹² Gradnju su pomagali i hvarski patriciji, pa je poznato da je pozamašan prilog dao Antun Lucić, otac pjesnika Hanibala.¹³

Gospina slika, za koju se držalo da je Gospa od Milosti, dar Pietra Soranza, smještena je u četvrtastoj niši. Niša se nalazi iza druge slike Gospe od Milosti, koju nosi pala portante glavnog oltara. Teško je reći više o ovoj slici jer je postavljena dosta visoko i slabo vidljiva, a do nedavno je bila pod srebrnim plaštem (okovom), pa je smatrana italo-bizantskim radom.¹⁴ Međutim, sliku je potpisao Francesco da Santa Croce, koji je autor cijelog poliptiha na glavnom oltaru iz 1585. godine. No, ova unutrašnja slika Madone je možda nastala po uzoru na onu koju je bio darovao Pietro

---

prisutnost franjevacu zabilježena nekoliko desetljeća ranije.

¹¹ Navodno je oko 1465. u blizini Hvara umalo stradao u velikom nevremenu.

¹² Crkva Gospe od Milosti izgrađena je na mjestu starije crkve Sv. Križa. Kako se istovremeno s gradnjom franjevačke crkve izvodilo rušenje stare crkve Sv. Križa, gradnja katedrale i pregradnja stare crkve Sv. Marije od Lesne, moguće je da je nova franjevačka crkva izgrađena od dijelova obiju starih crkava.

¹³ Kovačić, *Zapisi o crkvama*.

¹⁴ Prema Dušanu Beriću, kako prenosi Kovačić, *Zapisi o crkvama*, 58.

Soranzo¹⁵ i bila je suvremena Firentinčevom reljefu na portalu. Ova slika prikazuje Gospu s djetetom, u stojećem stavu. Odjevena je u crvenu haljinu sa zlatnim rubom i modri plašt. Dva anđela u letu (nekada isto u srebrnom okovu) pridržavaju krunu nad njezinom glavom. Slika je postavljena u niši iza oltara, a Gospa je naslikana kako stoji u polukružnoj niši opločenoj sivim prošaranim mramorom. Prilično nalikuje Gospi od Loreta u Loretu, pogotovo ako se uspoređi sa Gospom od Loreta koju je naslikao Pietro Perugino 1507. godine.¹⁶ Kompozicija ove slike ima konkavno-konveksnu konstrukciju, koja asocira na nišu u kojoj se nalazi originalna skulptura Gospe od Loreta.¹⁷ Hvarska slika je uz to izrađena na platnu pričvršćenom na konveksno zakrivljenoj dasci, čime je povećana površina slike i naglašena plastičnost.

“Soranzova” Gospa pod srebrnim plaštem

Franjevački samostan izgrađen je u skladu s njegovom funkcijom pomorske baze i na pogodnom mjestu, dovoljno udaljen od grada, kako bi se osigurala karantena. Nalazi se na poluotočju između dviju uvala, od kojih je veća sigurna i kad je jače jugo. Samostanska crkva organizirana je na posebno domišljat i praktičan način, tako da istovremeno u njoj mogu biti tri grupe ljudi i svećenik, bez ikakvog fizičkog kontakta, kako pri dolasku i odlasku, tako i za vrijeme obreda. Podijeljena je na dva dijela spojena jednim vratima, koja se mogu po potrebi zatvoriti rešetkom. U istočni dio crkve, u kojemu su glavni oltar i kor, ulazi se i danas uglavnom kroz klaustar.

¹⁵ Desant turskih gusara 1571. g. je gotovo mimoišao Franjevački samostan, no paljba sa zvonika skrenula im je pozornost, tako da su napali i samostan. Tom su prilikom načinili veliku štetu samostanu i crkvi, pa su stradali tadašnji oltari.

¹⁶ Drži se da kip Gospe od Loreta nije zemaljskog porijekla, već da je prenesen zajedno sa Bogorodičinom kućom, koja je doletjela iz Nazareta na Trsat, odakle je prenesena u Loreto. Stoga je veoma štovan i oponašan, kao i Gospa od Guadalupe, za koju se također drži da nije naslikana ljudskom rukom. Sjetni mladenački lik Bogorodice od Guadalupe očitim je uzorom mnogim slikarima nakon 1530., kada je slika otkrivena, a njezin portret je poput zrcalne slike lica Gospe Sinjske, prije „restauracije“ 1929.

¹⁷ V. sl. na str. 64. Slika Gospe od Loreta Pietra Venucija iz Perugie, zvanog Perugino (bio je Verrochiev učenik, kao i Leonardo da Vinci) izrađena je 1507., a izvorno je bila u franjevačkoj crkvi Santa Maria dei Servi u Perugi. Naručio ju je oporučno drvodjelac Giovanni di Matteo di Giorgio Schiavone (!). Prikazuje Bogorodicu sa sv. Jerolimom i sv. Franjom. Perugino je za samostan franjevačkih trećeretkinja u Firenci (Cenacolo del Fuligno) naslikao fresku „Posljednja večera“, koja je bila prebojana, a kada je otkrivena u 19. st. pogrešno pripisana Raffaellu. (<http://www.polomuseale.firenze.it/musei/?m=fuligno>). Postojao bi dakle određeni obrazac u izboru svetačkih slika u franjevačkim crkvama i samostanima, koji uključuje Posljednju večeru i Gospu od Loreta.

Bio je očito rezerviran za kapetane i časnike brodova, koji su po zakonu morali bili plemići, pa se njihovi grbovi nalaze na vijencu korskih sjedala. U klaustar se pak može doći iz vrta, odnosno s mora, kroz vrtna vrata prema jugu, pa prolazom između vrta i klaustara, čime je izbjegnuto ulaženje u samostanske prostorije. Iz klaustara se može ući i u zgradu koja zatvara klaustar sa zapadne strane, pa je za pretpostaviti da su u njoj boravili pomorci, koji su sa prozora imali dobar pogled na kanal, luku, uvale i brodove u njima. U glavni i sjeverni brod crkve su puk i bratimi mogli ući kroz glavna, zapadna vrata. Na pjevalištu se moglo doći isključivo preko terase klaustara i on je morao biti rezerviran za braću fratre, budući da se na terasu izlazi iz klauzura.

Manastir Sveta Marija Valjusa (Eleusa) nalazi se u selu Valjusa blizu Strumice u Republici Makedoniji, potječe iz 11. st. i tu se dogodilo da je epitet Bogorodice (Eleusa) dao ime mjestu.

Svećenik koji služi misu ulazi preko sakristije, ravno iz samostana. Nasuprot sakristije je ulaz u zvonik - što omogućava brzo povlačenje u siguran prostor u slučaju opasnosti.¹⁸ Ovaj raspored nikako nije slučajna i odraz je iskustva u provođenju zdravstvenih i obrambenih mjera te najvjerojatnije ponavlja provjerenu shemu nekadašnje benediktinske crkve, koja je morala imati nekakvu utvrdu za obranu u neposrednoj blizini ili baš zvonik.

Sve navedeno je argument da crkva Gospe od Milosti nije izgrađena kao zavjetna, nego kao slijednica stare Sv. Marije od Lesne, a ona nekog još starijeg, vjerojatno bizantskog, lučkog, odnosno, pomorskog svetišta.

Crkvi koje su sačuvala grčki oblik imena, Eleusa, nema više u našim krajevima, dok „od Milosti“ ili „delle Grazie“ nisu rijetkost. U Strumici u Makedoniji postoji srednjovjekovni pravoslavni samostan sa crkvom Sv. Marije Valjuse (Eleusa), izgrađen na temeljima antičkih termi u selu Valjusa.¹⁹ Starost imena Sv. Marije od Lesne mogla bi se možda određivati po vremenu osnivanja benediktinskog samostana u Hvaru, što nažalost nije poznato, ali najranije u 6. st., kada je osnovan red.²⁰

¹⁸ Tako su se fratri bijegom u zvonik spasili 1571. g., kada je Hvar napadnut u desantu turskih pljačkaša.

¹⁹ Postoje još neki povijesni toponimi, kao Leusinje (Trebinje u Crnoj Gori), Lusinia (Lošinj), Lausij (Dubrovnik), pa i Senj i Sinj, koja bi, s obzirom na dugu povijest tih mjesta, mogli biti istog porijekla kao Lesina.

²⁰ Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, I., Split, 1963., 38.

Arheološki muzej u Visu - postava sa artefaktima eleusinskih misterija

Kasnoantički i srednjovjekovni samostani u zaštićenim uvalama bili su prevažni za pomorstvo toga razdoblja,²¹ a ima puno tragova po kojima se može zaključiti da su ti samostani ulogu lučke logistike preuzeli od antičkih svetišta i hramova, koji su bili raspoređeni duž Jadranske pomorske rute, kada su potonji zabranjeni u 4. st.²²

Nadalje, postoje arheološki predmeti iz grčkog razdoblja, pronađeni na Visu i Hvaru, koji se čuvaju u zbirkama muzeja (u Splitu, Zagrebu, Hvaru i Visu), radi kojih moramo uzeti u obzir da je ime Lesina predkršćansko, kao Faros ili Faria.

Ti predmeti su specifične kultne posude, *pleimochoe*,²³ u stručnoj literaturi češće zvane lekanama,²⁴ zatim terakotne figurice (tipa Tanagra) i šipci od terakote,

²¹ Marin Zaninović, Ranokršćanske crkve kao postaje plovnoga puta duž istočnog Jadrana, *VAHD* 86/1994., 125-145.

²² Rimski car Teodozije I. Veliki proglasio je kršćanstvo jedinom državnom religijom Rimskog carstva, a sve ostale religije je 380. g. zabranio ediktom *Cunctos populos*. Godine 393. ukinuo je i Olimpijske igre.

²³ http://www.academia.edu/2008664/The_Eleusinian_processional_cult_vessel_Iconographic_Evidence_and_Interpretation. Christina Mitsopoulou, *The Eleusinian processional cult vessel, Iconographic evidence and interpretation - Papers presented at a symposium at the Swedish Institute at Athens*, 2008. Godine 2008. je u Švedskom institutu u Ateni održan znanstveni skup posvećen grčkoj keramici. Rad Christine Mitsopoulou bavi se eleusinskim obrednim posudama. Ona tvrdi da su veoma rijetki nalazi *pleimochoe* izvan Atike, odnosno da se *pleimochoe* i Tanagra figure nalaze samo ondje gdje se slave eleusinske misterije. Ipak pronađene su na nekoliko lokaliteta na jugu Italije i Siciliji, na Visu i Hvaru. <http://www.louvre.fr/les-vases-rituels-des-grands-mysteres-d-eleusis>.

²⁴ Radi se o specifičnoj posudi koja se koristila u obredu libacije.

Pleimochoe - Arheološka zbirka Hvar

Zavjetni šipak - Arheološki muzej u Visu

Pleimochoe - Arheološki muzej u Visu. Dva ženska lika prikazuju Demetru i Koru (fotografije eleusinskih artefakata iz Arheološkog muzeja u Visu ustupio mi je kustos Boris Čagro, na čemu od srca zahvaljujem).

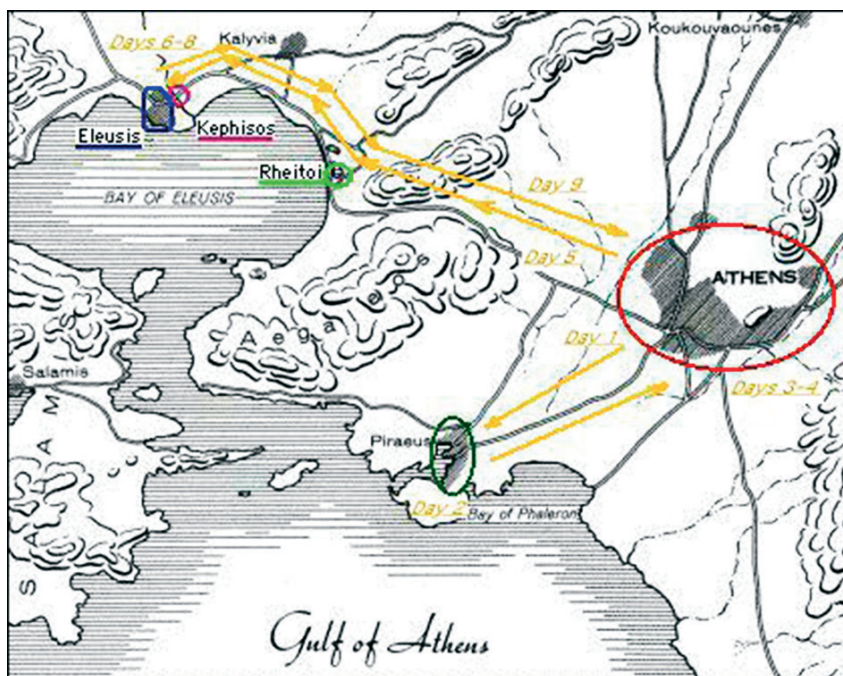

Zavjetni šipak sa pticom - Arheološki muzej u Visu

Faroski novac sa likom Persefone
(Z. Dukat - J. Jeličić-Radonić, Rane emisije farske kovnice..., VAMZ, 3. s., XLV (2012), 259.)

Prikaz kretanja procesije od Atene do Eleusine i natrag
(<http://www.classics.upenn.edu/myth/php/hymns/index.php?page=eleusis>)

koji su korišteni pri održavanju svetkovina u čast Demetri i Kori.²⁵ Te je predmete moguće naći jedino ondje gdje se uz njihovo svetište prakticiraju misterije, nazvane eleuzinske, po najpoznatijem od mnoštva epiteta Demetre i Kore.²⁶ U Eleusini²⁷ je Demetra čekala i dočekala povratak kćeri Kore iz zagrobnog Hada, boraveći

²⁵ Demetra je prvorođena kći Kronosa i Reje, brata i sestre čiji su roditelji Uran i Geja. Njezini atributi su snop žita, konji, rog obilja, mak, dva lava, sistrum (vrsta čegrtaljke), baklja, zaprega s dvije krilate zmije. Imala je kćer Persefonu, zvanu Kora (djevojka, kćer, djevica), kojoj je otac Zeus. Koru je oteo Had, na prevaru. Demetra ju je, radi zavjere šutnje i općeg straha od Hada, bezuspješno tražila 9 dana. Učinila je tada zemlju бесплодnom, kako bi prisilila braću Zeusa i Hada da joj vrate kćer, što joj uspije, ali samo dio godine. U Eleusini su se majka i kći ponovno našle. Persefona je svakog dana u Hadu pojela po zrno šipka, što joj je onemogućilo potpuni povratak iz podzemnog svijeta. Persefona je kraljica onoga svijeta, koja s Hadom vlada sretnim Elizejskim poljima i ostatkom manje sretnog podzemlja u zimskim mjesecima. U proljeće izlazi na površinu, donoseći zemlji plodnost. Njezin atribut je plod šipka. Demetrina potraga i pronalazak kćeri u Eleusini tema su eleuzinskih misterija, koje traju 9 dana, koliko je Demetra tugovala za Korom.

²⁶ Grčka božica zemlje je zapravo trojna božica. Ona je divinizirani princip ženskog generacijskog slijeda, odnosno bake, majke i kćeri, koji osigurava prirodni prirast stanovništva. Predstavljaju ciklus godišnjih doba i životnih dobi ljudi. Dvije od njih su bile omiljene: majka Demetra (ljetno i jesen) i kći Kora (proljeće). Starica Hekata (zima) je zapravo Kora koja se svake godine iznova pomlađuje kada izlazi iz podzemlja, u proljeće.

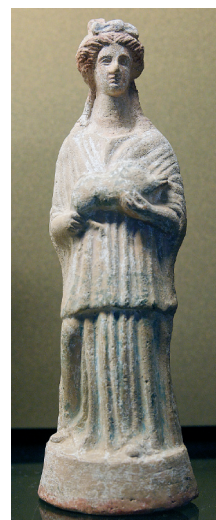
²⁷ Eleusina je ime grčkoga grada, 20-tak km zapadno od Atene, koje ima više varijanti: Elefsina, Eleusina, Lefšina, Eleusis.

Tanagra figura iz okolice Starog Grada

Tanagra figura Demetre i Kore - Louvres

Tanagra figura sa žrtvenim prašćićem - Louvres

na dvoru eleusinskog kralja Keleja (bila je dadilja kraljevića, od kojih je dvojicu nehotice spalila nastojeći ih učiniti besmrtnima).

Gostoprimstvo svojih domaćina, kraljevskog para Keleja i Metaneire, Demetra je nagradila tako, da je u svoje je misterije inicirala njihove sinove Triptolema²⁸ i Eumolpa, prve ljude.

Demetra je mlade šticienike poučila zemljoradnji, Eumolpu je dala razno sjeme žitarica i plug, a Triptolemu svoju zapregu s dvije krilate zmije. U svoje je misterije uvela i Dioklesa (!), kralja Fere u Elisi (Elida), kojemu je darovala stablo smokve. U Eleusini, gradu koji je u antici bio 20-tak km udaljen od Atene, a danas je njeno predgrađe, bilo je najčuvenije svetište Demetre i Kore starog vijeka. Tim je svetištem upravljala Atena, kao i Parosom u vrijeme slanja kolonije na Hvar. Stoga se slobodno može reći da je, osim Sirakuze, Atena imala velik utjecaj i strateški interes od slanja kolonista u Jadran. I Sirakuza i Paros štovali su Demetru i Koru, a Demetrin lik je na paroskom i faroskom novcu.²⁹

Demetrine svetkovine zvale su se Male i Velike misterije. Male su se održavale

²⁸ Triptolem je prikazan na novcu cara Hadrijana, v. sl. na str. 77. Iako su inicirani bili zaklinjani na šutnju, svoju inicijaciju u eleusinske misterije rimski carevi nisu skrivali, naprotiv. Neobična kočija sa upregnute dvije krilate zmije, koju je Demetra darovala Triptolemu (Tripo?), vjerojatno je alegorija broda na jedra te sjevernog i južnog vjetra, koji brod pokreću, a Demetra njima upravlja. Pramci drevnih brodova su ukrašavani glavama zvijeri a jedra su im bila „krila“. Demetra je bila i zaštitnicom pomorstva, pa bi Triptolem bio prvi moreplovac jedrenjakom a krilate zmije (ili zmajevi) amblem pomorske klike. U Hvaru su dva pozlaćena krilata zmaja postavljena na pjevalište franjevačke crkve, vjerojatno nekakav pomorski zavjet ili plijen, a krilati je zmaj krasio i hvarsku ratnu lađu. Možda ih je izvorno bilo par.

²⁹ Branko Kirigin, *Faros, parska naseobina: prilog proučavanju grčke civilizacije u Dalmaciji*, Arheološki muzej, 2004.

Svećenica božice Izide, s ljevanicom, rimski kip iz 2. st., Museo Archaeologico Regionale, Palermo, Sicilija

Marija Magdalena na pragu Kristova groba

Prikaz žene koja drži pleimochoe na grčkoj vazi

svake godine pri kraju zime, u veljači (*antesterion*) i bile su posvećene Kori. Velike misterije održavale su se tek svake pete godine u rujnu (*bodromion*), a pristupiti su mogli oni, koji su prethodne godine već sudjelovali u malim. Sudjelovanje je bilo dopušteno svima, slobodnima i robovima, uz uvjet, da nisu okaljani krvnim prijestupima, da su očišćeni od grijeha i da govore grčkim jezikom. U sklopu obreda žrtvovana je prasad, prethodno oprana, a i sami sudionici ritualno su se obvezno prali u moru. Jedna od podudarnosti eleusinskih svetkovina s pomorstvom odnosi se na vrijeme održavanja malih i velikih misterija. Male se održavaju u veljači, nekako u vrijeme naše Svijećnice, koja se u Hvaru slavi u prastarj crkvi Kruvenici, na brdu iznad luke. Postoji izreka „Kandelora - zima fora“, što znači „Svijećnica je kraj zime“.³⁰ Velike misterije odvijaju se krajem ljeta, kada se obustavljaju plovidbe i prikuplja ljetina. Izlazak Kore iz podzemlja na svjetlo znači dolazak novog proljeća i može se ploviti do njezinog povratka u podzemni svijet, dolaskom jeseni.

Eleusinska procesija zaputala bi se noću s gradskog groblja Kerameikos u Ateni i, pod svjetlima brojnih baklji, stizala u Eleusinu u zoru, uz pjevanje Demetrinih žalopjki za izgubljenom kćerkom i glasnim dramatičnim uzdasima „Jakho, o, Jakho“.³¹ Potraga za Korom završavala je emocionalnim susretom majke i kćeri, koja se vratila iz svijeta mrtvih.

³⁰ Jedna druga izreka - „Sveta Kata - snijeg na vrata“ - asocira na Hekatu, božicu staricu, koja simbolizira zimu, nešto kao naša Stara Godina.

³¹ To je ime dječaka, Korinog brata, koji je stalno bio uz majku Demetru i tješio ju. Jakho ili Iacchus je i epitet Dionisa, izjednačavanog s Bahusom. Pratitelj je Demetrin u misterijama. Prikazuje ga se kao dječaka s dvije baklje. Iako djeca nisu sudjelovala u procesiji, svake je godine izabiran dječak koji je predstavljao Jakha, što je bila velika čast za njegovi obitelj.

Teško je ne zamijetiti koliko se korizmeni običaji na otoku Hvaru podudaraju s nekim formama eleusinskih misterija, koje su se posve izvjesno održavale na otoku Hvaru u davna vremena. Iako se procesija „Za križen“ i „Gospin plač“ smatraju srednjovjekovnima, po vremenu održavanja (noć), duljini (20 km) i trajanju procesije, pjevanju, bakljama, čegrtaljka i kraju procesije, koja završava susretom punim emocija, može se naslutiti da su korišteni naših korizmenih običaja u povijesti znatno dubljoj od srednjeg vijeka. Naime, mogle bi potjecati iz kasne antike, kao ranokršćanski nadomjestak za omiljene starogrčke i rimske vjerske i državne svetkovine, jer su bile dovoljno kompatibilne s idejom kršćanstva.³²

U sklopu eleusinskih obreda³³ žene su izvršavale žrtve ljevanice. Miomirise, ulje, mlijeko, vino i vodu donosile su u dvjema posebnim ritualnim posudama s poklopcem, *pleimochama* (lekane). Ritual se sastoji od postavljanja jedne posude prema istoku, a druge prema zapadu, potom su obje izljevane prevrtanjem, uz izgovaranje molitvi. Misterije su trajale 9 dana, a ritual ljevanica je bio posljednjeg dana, koji se po njima i zvao *pleimochoe*. Obred libacije bio je raširen u starom vijeku u mnogim kulturama. Spomenut je u Starom i u Novom zavjetu, kada neka grešnica, kasnije poistovječena s Marijom Magdalenom, zalijeva Isusove noge miomirisom, a potom ih otire svojom kosom. Običaj libacije nije prenijet u kršćanske obrede nego se, dapače, proljevanje ulja i mlijeka smatra lošim znakom.

Demetrin kult su na otok Hvar izvjesno prenijeli grčki doseljenici u 4. st. pr. Kr., no on je mogao biti prenesen i znatno ranije. Pomorstvo i obožavanje Velike majke zemlje su iskonski, dok kult Demetre seže u sredinu II. tisućljeća pr. Kr. Iako nije utvrđeno što se događalo s grčkim doseljenicima na Hvaru nakon rušenja Farosa 219. g. pr. Kr., kult se održao i u doba rimske vladavine. Rim je, naime, preuzeo više-manje sva grčka božanstva. Demetru je štovao pod imenima Ceres i Magna Mater, a krajem 3. st. pr. Kr. kult boginje zemlje postao je iznimno važna državna svetkovina. U to se vrijeme iscrpljujućem ratovanju Rima i Kartage nije nazirao kraj, pa je savjet kako napokon istjerati Hanibala s Apeninskog poluotoka, potražen u Sibilinim proročkim knjigama. Proročanstvo je Rimljane uputilo na štovanje božice Kibebe, frigijske boginje zemlje, analogne grčkoj Demetri. Rimljani su stoga 204. g. pr. Kr. poslali delegaciju u grad Pessinus u Maloj Aziji, a sjedeći kameni kip Kibebe, koji su Rimljani izmolili u Pessinusu, umjesto glave imao je crni meteorit. U Rim

³² Samo ozračje eleusinskih misterija bilo je daleko od korizmene skrušene pobožnosti. Dapače, katarza je osim žrtvovanja životinja, ispijanja piva s psihodeličnim učinkom (*kykei*), pranja u moru i rituala očišćenja od grijeha, uključivala izvikivanje opscenosti, u spomen na nemuštu staru dadilju, koja je nastojala raspoložiti zdvojnu Demetru prostačkim dosjetkama.

³³ Eleusinske misterije često se spominju u djelima antičkih pisaca, karakterističan primjer je npr. Vergilijeva Eneida, što je, s obzirom na Enejino trojansko porijeklo, razumljivo. U Novom vijeku to nije slučaj, iznimka je Shakespeara drama „Oluja“. Lik, koji na nepoznatom otoku, u „Oluji“ W.Shakespeara, izvodi eleusinski obred u čast kćeri zove se - Prospero! (<http://blog.shakespearesglobe.com/masques-in-the-tempest/>). Wenceslas Hollar (češki Vaclav Hollar, Wenceslaus ili Wenzel, rođen 23. srpnja 1607. u Pragu, a umro 25. ožujka 1677. u Londonu /<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/269374/Wenceslaus-Hollar>) kostimograf predstave „Oluja“ W. Shakespeara, naslikao je Ceres, božicu žetve, v. sl. na str. 78.

su s kipom otpravljeni i Kibelini svećenici.³⁴ Rim je doista pobijedio Kartagu, te je 191. g. pr. Kr. dovršena izgradnja Kibelinog hrama, najvećeg u Rimu. Ustanovljene su i Megalesije, blagdani u čast pobjedi i zahvalnosti frigijskoj božici, koja je postala simbol rimskog mira i slobode.³⁵ Svetkovine su održavane svake godine od 4. do 10. travnja. Unatoč Kibelinom maloazijskom porijeklu nazvane su po jednom Demetrinom epitetu, „od Mykalesosa“, po mjestu kod Tanagre u Beotiji. Pristupiti rimskim obredima mogli su svi slobodni ljudi, ali ne i robovi kao što su mogli u Grčkoj. Uz brojne elegantne predstave i zabranu cirkuskih brutalnosti, Megalesije su postale najomiljenija rimska ceremonija.

Zakleti neprijatelj Rima Hanibal Barca je, nakon poraza Kartage, bio u plaćenju službi više vladara, bio je plaćenik i Filipa V. Makedonskog. Na njegovom se dvoru bio sklonio i Demetrije Hvarski nakon poraza od Rimljana i rušenja Farosa, 219. g. pr. Kr.³⁶ Hanibal je potom dospio u službu bitinijskog vladara Prusiasa I., čija je žena bila sestra Filipa V. Makedonskog. Prusias I. je odlučio Hanibala izručiti Rimljanima, popuštajući pritiscima, a Hanibal se, nemajući više kuda, otrovao, pa se tako Rim riješio svoga najljućeg neprijatelja. Kako su nešto ranije svladani neredi na sjeveru Italije i problemi s hvarskim Demetrijem na istočnoj jadranskoj obali, Rim je gradnjom najvećeg hrama i državnim svetkovinama iskazao svoju veliku zahvalnost frigijskoj Kibeli, koja je, kao i grčka Demetra, miroljubiva boginja zemlje i sigurne plovidbe.

Na svoje dugo putovanje, iz maloazijske luke Pergama (Troja) ka Rimu,³⁷ Kibela se otisnula pučinom do Sicilije, pa kroz tjesnac do ušća rijeke Tiber. Taj put je kraći, ali visoko rizičan, zbog nemogućnosti obnove zaliha, izloženosti nevremenu bez sigurnih sidrišta, te prijetnje gusara s afričkih i europskih strana. Puno sigurniji je put kroz Jonsko i Jadransko more, do Spine ili Adrie, potom kopnom do Rima, što je bila uobičajena ruta u rimsko doba, a i kasnije. Nešto dulji, prolazi krajem koji su Rimljani prethodno smirili i anektirali. Samo koju godinu ranije, Farani su, nakon rušenja grada Farosa i Demetrijevog bijega, u teškoj situaciji odlučili konzultirati Apolonovo proročište, baš kao Rimljani Sibiline knjige. Obratili su se prvo matičnom Parosu, kojemu su uputili delegaciju, tražeći pomoć. Parani su Farane gostoljubivo primili, pa su svi zajedno, po običaju, krenuli u Delfe upitati proročište što im je činiti, kojem se božanstvu obratiti i prinijeti mu žrtve. Sve ovo zabilježili su na kamenjoj ploči, djelomično sačuvanoj, tzv. hvarskoj psefizmi. Kakav im je odgovor svetište dalo, nije poznato, jer taj dio natpisa nedostaje.³⁸ Možda su dobili odgovor

³⁴ Kibelini svećenici bili su eunusi, a kako je rimski zakon branio kastraciju, svećenici su uvijek bili stranci. Moguće je da su radi toga mnogi rimski građani, pogotovo carevi i njihove obitelji, radije pristupali grčkom eleusinskom obredu, kao njima prihvatljivijem. To je međutim podrazumijevalo, da govore grčkim jezikom, jer misterijama nisu mogli pristupiti oni koji ne govore grčki - oni su smatrani strancima.

³⁵ Frigijska kapa korištena je u povijesti kao simbol nastojanja oko slobodština i društvene pravde, nalazi se na mnogim državnim grbovima, nosi je i Marianne, personifikacija Francuske Republike.

³⁶ Grga Novak, *Prošlost Dalmacije*, Zagreb, 1944.

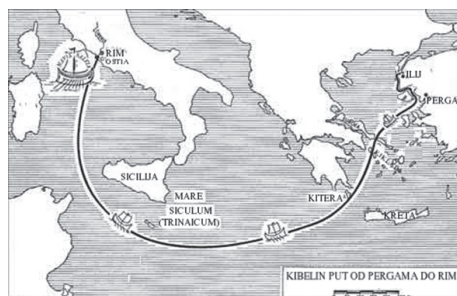
³⁷ O putovanju i dolasku Kibele u Rim postoje brojne legende koje su propagandnog karaktera, tako da ne moraju biti istinite.

³⁸ Kirigin, *Faros*, 76-77.

Jadranska ruta Kibelinog puta

(<http://www.reformation.org/black-stone-at-mecca.html>)

Sredozemna ruta Kibelinog puta

istovjetan onome koji je Sibila dala Rimljanima. Međutim, Kibeline su svečanosti postale rimski državni blagdani, pa su ih Hvarani ionako morali poštivati.³⁹

Demetrin je kult cvjetao dok rimski car Teodozije I. u 4. st. nije zabranio sve religije osim kršćanske. Osobito se okomio na misterije, te je naredio temeljito rušenje svetišta u Eleusini. Brzom zaboravu Demetrinog kulta pogodovala je tajnost, na koju su inicirani u misterije zaklinjani, pod prijetnjom smrću. Čini se ipak, da su crkveni oci s vremenom rehabilitirali mnoga antička kulturna mjesta. Mnoštvo je crkava i kod nas posvećenih Majci Božjoj, za koje je utvrđeno da su naslijedile lokalitete antičkih svetišta Velike Majke.⁴⁰ Rimsko carstvo moralo je smišljeno primijeniti sinkretizam, pratitelja i pomoćnika vjerskih revolucija i evolucija, pažljivo odmjeriti i ikonografski prilagoditi određene starinske pobožnosti, kako bi nova državna vjera bila prihvatljivija poklonicima naprasno zabranjenih kultova. Bilo je od velike važnosti uklopiti starinske epitete, kao što je Eleusis - Lefsina, koji su postali toponimima, te nisu mogli biti jednostavno izbrisani iz nautičkih karata.

Na otoku Hvaru su sačuvani prikazi Demetre jedino na faroskom novcu i na poklopcu lekane (*pleimochoe*). Međutim, u Arheološkom muzeju Franjevačkog samostana u Sinju čuva se izvanredna skulptura Demetre u prirodnoj veličini, pronađena u obližnjem Čitluku, vjerojatno iz vremena rimske vladavine. Jedno do povijesnih imena Sinja - Fsin, moglo bi tako potjecati od Lefsina. Osim skulpture

³⁹ Grci su, koliko se zna ili ne zna, mogli i odseliti s otoka krajem 3. ili početkom 2. st. pr. Krista. Ako je takvo proročanstvo dano u Delfima, to su i učinili. Naime, drugi dio psefizme, na kojemu su bili zaključci poslanika i matičnog otoka Parosa te Apolonovo proročanstvo, izgubljen je. Međutim, par sačuvanih redaka daju naslutiti da je odluka o odlasku sa Hvara već bila donesena, i da su proročište otišli zapitati kamo će i tko će ih voditi. Malo je vjerojatno da je Rim, koji je postao gospodarom otoka Hvara 219. g. pr. Kr., mario za vlasnička prava Grka i drugih podanika, a brojne rimske *ville rustice* u Starogradskom polju i drugdje na otoku to potvrđuju. Zemlje je toliko malo, da je morala biti oduzeta Grcima, da bi bila dana rimskim veteranima, ili su Grci sami otišli, pa su veteranima dodijeljena napuštena polja. Svakako su Rimljani polja premjerili svojim mjerama, koje su vidljivije od grčkih, radi čega je donedavno podjela zemlje u Starogradskom polju nazivana centurijacijom, a polje ager.

⁴⁰ Nenad Cambi, Bilješke uz kipove Kibeke (Magna Mater) iz Senja, *Senjski zbornik* 20/1993., 33-44. Katedrala Marijina uznesenja u Sinju sagrađena je 1169. g. na temeljima svetišta *Magnae Mater*, a zatim paleokršćanskog objekta iz IV.-V. stoljeća.

Izida Faria na aleksandrijskom novcu
(https://www.forumancientcoins.com/moon-moth/reverse_isis.html)

Stella Maris

božice, koja se u literaturi navodi kao Hekata ili Dijana Lucifera, ulomci kamenih reljefa s prikazom bakljonoša, indiciraju postojanje Demetrinog svetišta i eleusinskih misterija u antičkom Čitluku. Njegovo, prepuno dostojanstva staro ime, Aequum - jednakost, oslikava pravi duh tih svetkovina jer su im, po grčkoj tradiciji, ravnopravno sa slobodnjacima mogli pristupiti i robovi.⁴¹

Naizgled, imena Faria i Lesina nemaju nikakve poveznice, no oba su epiteta antičkih božica, Demetre, odnosno Izide,⁴² kako su je zvali u Egiptu. Kao zaštitnica pomorstva osobito je štovana u Aleksandriji,⁴³ pred kojom je bio svjetionik, jedno od svjetskih čuda, na otoku koji se po svjetioniku zove Faros. Stoga je Izida u Aleksandriji imala epitet „Faria“⁴⁴ - „od svjetionika“. I Faros i Faria povijesna su imena Hvara. U Aleksandriji su se također slavile misterije.⁴⁵ Opis Korinog rituala u

⁴¹ Čitluk možda dolazi od natpisa koji su nalaženi na području Aequuma. Imena lokaliteta često su arheološki indikativna, pa je tako ostava antičkog novca (Stari Grad) pronađena na Škudljivcu, ilirski grobovi na Rakama (Hvar), itd.

⁴² Inge Brčić Vilogorac, *Trijemovi Velike majke na istočnojadranskim otocima*, Arheološka istraživanja na srednjem Jadranu, Arheološki muzej u Splitu, 2010. Poprsja Izidinih svećenica pronađena su kod Nina i Vida, a zavjetne ploče Velikoj majci (Magna mater) na više lokaliteta u Hrvatskoj: Senj, Škrip...

⁴³ Ime Aleksandar tumači se kao „zaštitnik“ baš kao i Eleusis, za koju sam naišla i tumačenje „došašće“, što bi ime dovelo u vezu s toponimima, koji bi se mogli protumačiti kao „dolazak“, npr. , Venecija (*ad venice*) i Beč (*Viena*).

⁴⁴ Izida Faria (v. sl. 35) prikazana je kako upravlja napetim jedrom prema svjetioniku. Izida je egipatska Demetra, a imala je i epitet Pelagia - „morska“. Svečanosti njoj u čast, Navigium Isidis, označavale su početak plovidbe u proljeće. I Izida i Demetra imale su epitet „zvijezda mora“, koji nosi i Bogorodica, kršćanska zaštitnica pomoraca. Zvijezda, najčešće osmerokraka, simbolizira savršenstvo, zvijezdu Danicu ili Sjevernjaču, kraj putovanja i sigurnu plovidbu. Često je naslikana i na ikonama, na čeonom dijelu plašta Bogorodice. Imena istočnjačkih božica Astarte i Ištar znače „zvijezda“.

⁴⁵ THE MYSTERIES OF ELEUSIS: Initiation by Sanderson Beck; (www.san.beck.org/Eleusis-4.tml). Epiphanius koji je bio biskup Eleutheroupolisa u Palestini i Konstantia na Cipru, a živio 367.-403.

János Blaschke: Ceres (Demetra) traži Perzefonu, 1786. (<http://www.madelinemiller.com/myth-of-the-week-persephone/>)

Sv. Lucija, zaštitnica Sirakuze (Sirakuška djeвица)

Aleksandriji veoma podsjeća na blagdan sv. Lucije u Splitu. Sveta Lucija zaštitnica je Sirakuze, gdje ju zovu Sirakuška djeвица. U Sirakuzi je kult Demetre i Kore bio dominantan u antici,⁴⁶ sačuvane su brojne njihove skulpture i kulturni predmeti. Lusija je pak Persefonin epitet u značenju „koja očičšćuje“, a doslovno, „oprana“. Stoga je za pretpostaviti sinkretizam Kore, sv. Lucije i njihovih epiteta. Sirakuška sv. Lucija, prikazana je, uz to, s bakljom u ruci, kao nekada Demetra, Kora i Hekata. Sjevernjaci Lucijama zovu djevojke (tj. Kore), koje izvode ritual svjetla na blagdan sv. Lucije, noseći upaljene svijeće oko glave. Kako je katedrala u Splitu posvećena Gospinom uznesenju (Velikoj Gospi), možda je car Dioklecijan (Diokles!), kojega su biografi nazivali veoma pobožnim, bio iniciran u misterije, kao i mnogi drugi rimski carevi prije njega. To bi objasnilo njegovo grčko ime i fanatično proganjanje kršćana.⁴⁷ Najveći hram u splitskoj palači bi tada, kao i u Rimu, bio posvećen Demetri (Velikoj) i Kori (Lusiji). Nakon proglašenja kršćanstva državnom vjerom, taj je jedinstveni

---

opisuje imitaciju misterija u Aleksandriji: *U Aleksandriji postoji tzv. Korion, i to je vrlo velik hram, koji je Korin Temenos. Štovatelji, nakon probdjevne noći, s pjesmama i flautama pjevaju idolu... Nakon što se jave pijetlovi oni se spuštaju, s bakljama u ruci, u podzemnu komoru i iz nje iznose na nosilima drveni xoanon koji sjedi, imajući na svom čelu neki pečat na križu, prekriven zlatom... i oni nose ovaj xoanon oko sedam puta, čineći krug oko najvažnijeg središnjeg hrama, s flautama i bubnjevima i himnama, a nakon što su pjevali i plesali opet ga spuste u podzemnu komoru, na mjesto... i oni kažu: „danas u ovo doba se rodila Kore, koja je Djeвица... Te tajne su slavili u mjestu zvanom Eleuzina u Aleksandriji, a čini se vrlo vjerojatnim da je Klement Aleksandrijski u opisima Eluzinskih misterija pod utjecajem tih obreda, vrlo različitih, od onih koje su u početku pokušali kopirati...“*

⁴⁶ Sirakuza je kolonizirala Vis u 4.st.pr.Kr. pa je izvjesno kult i Demetre prenesen i ustanovljen tada na Visu.

⁴⁷ Biografi navode kako je radi kršćana otišao po proročanstvo u Delfe.

Novac cara Hadrijana s Triptolemom na reversu

hram, sagrađen nad vreloom vode, očito brzinski pretvoren u kršćansko svetište (Velike Gospe i sv. Lucije),⁴⁸ i tako spašen od izvjesnog rušenja, jadne sudbine, koja je zadesila gotovo sva velebna antička svetišta.⁴⁹ O porijeklu imena grada Splita napisano je dosta toga. Uzimano je u obzir, kao moguće porijeklo ime samonikle brnistre. Ignorirana je međutim činjenica, da se tu nalazi ljekoviti sumporni izvor, uz kakve su u antici u pravilu bila proročišta i svetišta. Toplice u grčkom, latinskom i u rumunjskom jeziku, koji je relikv latinskog, su „spa“, stoga: spa, spalare, spalat i spalatorie znače: toplice, oprati, oprana, praonica. U prenesenom značenju „opran“ je „iniciran“, a „spalat“ epitet Persefonin, isto što i „lusia“. S obzirom da je pranje u moru bilo obveznim dijelom sudjelovanja u eleusinskim misterijama, a osim simboličnog „očišćenja“ od grijeha, to je bila i mjera protiv zaraze kugom, na kulturnim su mjestima trebala biti kupališta s

Prikaz Triptolema koji silazi sa krilatih kola i vrši obred uz pomoć pleimochoe - crtež po gravuri na zlatnom posudu. Iz rada Christine Mitsopolou (Eleusianian processional cult vessel..., 2008.)

⁴⁸ Sv. Lucija je svetica koja je žrtvovala oči, odrekla se danjeg svjetla kao (simbolički) Kora.

⁴⁹ Toma Arhiđakon je u 13. st. opisivao ono što se dogodilo u 7. st., pa kada kaže da je Dioklecijanov mauzolej pretvoren u katedralu u 7. st, to je možda točno što se katedrale tiče. To međutim ne znači da hram nije kristijaniziran ranije, jer je malo vjerojatno da bi Salonitanska biskupija tolerirala poganski hram ili mauzolej progonitelja kršćana gotovo dva i pol stoljeća. Treba odati priznanje Saloni, koja ga je imala snage sačuvati od rušenja u vrijeme kada su srušeni svi ostali Demetrini hramovi u cijelom Rimskom carstvu, reagiravši prbrano, što je čudesno kao i sam hram, koji je bio i ostao dostojan Bogorodice. Iako se u rekonstrukcijama u središte hrama postavlja Dioklecijanov sarkofag, na tom mjestu je vjerojatno bio kip majke Demetre, kojoj se u proljeće pridruživao kip Kore prenesen iz kriptе, kamo se vraćao najesen, kao u Aleksandriji. Uz to, nije vjerojatno da je Dioklecijanovo tijelo sahranjeno u sarkofagu, jer su carevi u pravilu kremirani. Stoga se u Splitu mogao prije očekivati kenotaf ili urna s pepelom, možda uzidana.

„Zvir“ - krilati zmaj sa hvarske komunalne galije „Sv. Jerolim“ iz 16. st.

Zmaj sa pjevališta crkve Gospe od Milosti u Hvaru

Ceres, božica žetve, kako ju je naslikao Wenceslas Hollar, kostimograf predstave „Oluja“ W. Shakespeara (<http://blog.shakespearesglobe.com/masques-in-the-tempest>).

grijanom morskom vodom, kako bi se i sudionici osjetljivijeg zdravlja mogli oprati. Antičko kupalište (terme) u Splitu⁵⁰ nije upitno, a splitske sumporne toplice su i danas lječilište u sklopu javnog zdravstva.

Spasonosna hvarska luka je u antici, ako je suditi po imenu, bila posvećena zaštitnici pomoraca, Demetri Eleusinskoj, koja je često prikazivana s bakljom u podignutoj ruci kako po mraku traži izgublenu kćer Koru.

Demetra je bila jedna od Velikih majki i(li) Majki bogova, kojih dugi niz seže u pretpovijesno doba. Bile su štovane pod raznim imenima i epitetima u zemljama starog svijeta. Princip Velike svete majke, božice koja stvara, čuva i obnavlja život, u kršćanstvu se udaljio od fizičke doslovnosti prirode prema ideji, duhovnosti. To pak nema utjecaja na očekivanja vjernika, koja ostaju ista. Majka je ona koja uslišava

⁵⁰ U natjecanju rimskih careva u gradnji što većih i raskošnijih termi u Rimu apsolutni je pobjednik upravo Dioklecijan. Samo njihov centralni dio, frigidarium, veći je od splitske palače. U dijelu tih termu danas je Nacionalni muzej, a jedan dio Michelangelo Buonarotti je preoblikovao u crkvu Sv. Marije od Anđela.

Kip slobode, New York. Simbolika žene s podignutom bakljom u ruci, lučonoše, veoma je snažna - ona je putovoditeljica odnosno hodigitrija. U novije vrijeme ta je simbolika korištena u koncepciji Kipa slobode u USA.

Trojna božica (Hekate)

elementarne životne zamolbe, pozitivna, milosrdna i moćna, od nje se traži zagovor, njoj zavjetuje u nevoljama u koje tako često zapadaju putnici, pogotovo moreplovci. Stoga je nebeska zaštita jadranske pomorske rute bila iznimno važna. Zahvaljujući brojnim otocima i uvalama, bio je to inače prilično siguran morski plovni put, dobro opskrbljen, organiziran i branjen.⁵¹ Na tom su putu bile Issa, Faria, odnosno Lesina, i druge luke, sa svetištima, koje su osiguravale opskrbu svježom vodom, hranom, popravak brodova, prihvaćanje bolesnih pomoraca, ukapanje umrlih.

Naše staro ime Jadrana je Sinje more.⁵² Stari pisci Jadran nekad nazivaju Rejin zaljev, a nekad Kronovo more,⁵³ pa je prirodno, da je bilo posvećeno i njihovoj prvorođenoj kćeri Demetri. Ta milosrdna zaštitnica starog vijeka, koja je s visoko podignutom buktinjom pomorce sigurno vodila od luke do luke, svoju je luč odavno predala Bogorodici, na čijim se oltarima dva puna tisućljeća polažu bezbrojni zavjeti pomoraca. Imena drevnih božica zemlje (i pomorstva): Gea, Rea, Demetra, Izida (Issa), Ištar, Astarte, Innana, Annona, Santona, Ceres, Kibela, i njihovih epiteta: Melisa, Despoena, Sibila, Faria, Pelagia, Eleusina, Melaina, (pre) sugestivna su u odnosu na niz imena jadranskih luka, otoka i poluotoka: Istra, Cres, Krk (Korčula, Krf), Silba, Lošinj (Lesina, Lješ), Nin, Hvar, Vis, Palagruža, Mljet (Molnat), Milna.

⁵¹ Brojni su primjeri u povijesti brzine kojom su izvršavane vojne intervencije ukoliko je sigurnost rute došla u pitanje. Jadranskim putem prenošene su od pamtivijeka nemjerljive robne razmjene isto takvih vrijednosti. Kada su Iliri napali grčke doseljenike u 4. st. pr. Kr., sirakuška je flota je reagirala munjevito, isto tako i rimska, kada je Teuta tolerirala gusarenje, što je završilo njezinim svrgnućem, a kasnije i Demetrija Hvarskog. Venecija je imala organiziranu stražu koja je Jadran činila najsigurnijim morem na svijetu.

⁵² Staro ime Jadrana, Sinje-mori, potječe iz arhaičnog gan-veyana, pračakavskog govora otoka Krka. Nazivali su ga u rimsko doba i Illyricus *sinus*.

⁵³ Apolonije Rođanin, naime.

Demetra iz Aequuma - Čitluka (Dijana Lucifera), Arheološki muzej Franjevačkog samostana u Sinju
(<http://www.visitsinj.com/hr/Vodic/44/arheoloska-zbirka-franjevackog-samostana>)

Rekonstrukcija eleusinskog hrama

Melaina naime ne znači „crna“ (kao crni bor koji je zapravo tamnozelen), nego „crnka“, tamnputa, boje zemlje ili meteora, jer se taj pridjev odnosi na ženu, na nimfu Korkyru ili Demetru Melainu. Zar bi se doista Split, carska rezidencija, nazvao po brnistri, a Hvar - po šumi? Ta staro ime Mljeta je Melisa (melita), pčela, što je bila titula Demetrinih svećenica i nje same. Pčelama je ukrašen glasoviti kip Artemide Efeške, pčela se nalazi i na efeškom novcu.⁵⁴ Prevođenjem naslova antičkih svetišta, odreda posvećenih božicama zaštitnicama zemlje i mora, koji su postali toponimima i orijentirima u pomorskim kartama, izbjegnute su komplikacije koje bi nastale u navigaciji, da je s vjerskom reformom u kasnoj antici došlo do naglih i značajnih promjena u topografiji Jadrana. Ime Lesina⁵⁵ je dokaz duhovne, materijalne i kulturne snage, važnosti i protočnosti ovog prostora. Odabravši, jednom davno, novi duhovni pravac, sačuvao je stare putokaze, uspomene svoje pradrevne uljudenosti.

⁵⁴ Drveni oltar poljske crkvice Marije Magdalene, izgrađene na ilirskoj gomili blizu hvarske Milne, bio je ukrašen motivom pčele. Četverolisna rozeta crkve Zvijezda mora u Hvaru izgleda kao stilizirana pčela, u čijem je središtu šipak u visokom reljefu.

⁵⁵ Istražujući ovu temu naišla sam na životno djelo Xaviera Guiscarda (1870-1947): „Eleusis - Alesia: istraživanje o porijeklu europske civilizacije“. Taj istraživač je inače bio šef policije u Parizu i predsjednik Arheološkog društva u Parizu. Inspirirao je G. Simenonov lik detektiva Julesa Maigreta. Istraživao je lokalitete s imenom Alesia (Lisa, Elis i slične), kojih je porijeklo predrimsko, a korijen u Eleusini. Njegova je teza da su ti lokaliteti raspoređeni zvjezdasto, kao nekakva pretpovijesna geodetska mreža, koja mapira izvore pitke vode i vodotoke. Ovo vrlo zanimljivo djelo nažalost dostupno je jedino na izvornom, francuskom jeziku (<http://www.ancient-wisdom.co.uk/xavierguichard.htm>).

Demetrini i Persefonini epiteti

(http://www.theoi.com/Olympios/DemeterGoddess.html.)

GRČKO IME	PRIJEPIS	LATINSKI	ENGLESKI	HRVATSKI
Χθονια	Khthonia	Chthonia	Of the Earth	Od Zemlje
Ανησίδωρα	Anêsidôra	Anesidora	She who Sends Forth Gifts	koja šalje darove
Χλοη	Khloê	Chloe	Green	zelena
Επογμια	Epoγmie	Epoγmia	Of the Furrows	Od brazde
Πλουτοδοτειρα	Ploutodoteira	Plutodotira	Giver of Wealth	Davateljica bogatstva
Καρποφορος	Karpophoros	Carpophorus	Bearer of Fruit	Voćonoša
Μαλοφορος	Malophoros	Malophorus	Bearer of Fruit	Voćonoša
Θερμασια	Thermasia	Thermasia	Warmth, Heat	Topla
Μεγαλα Θεα	Megala Thea	Megala Thea	Great Goddess	Velika božica
Μεγαλα Μητερ	Megala Mêter	Megala Mater	Great Mother	Velika Majka
Θεσμοφορος	Thesmophoros	Thesmophorus	Bringer of Law	Donositeljica Zakona
Θεσμια	Thesmia	Thesmia	Of the Laws	Zakonodavka
Προστασια	Prostasia	Prostasia	Patron, Leader	Voditeljica
Παναχαια	Panachaia	Panachaea	Of all the Greeks	Svih Grka
Ευρωπη	Europê	Europa	Of Europe	od Europe
Ελευσινια	Eleusinia	Eleusinia	Of Eleusis (in Attika)	od Eleuse
Λερναια	Lernaia	Lernaea	Of Lerna (in Argolis)	Od Lerne
Στιρια	Stiria	Stiria	Of Stiris (in Phokis)	Od Stirisa
Τιλφωσα	Tilphôsa	Tilphusa	Of Thelpousa (in Arkadia)	Tilfuska
Μυκαλησσια	Mykalêssia	Mycalëssia	Of Mykalessos (in Boiotia)	Mikalezijaska
Μυσια	Mysia	Mysia	Of Mysios (Argive hero)	Misijska
Πελασγις	Pelasgis	Pelasgis	Of Pelasgos (Argive hero)	Od mora
Πρων	Prôn	Pron	Of the Headland	Kopnena
Έρκυνα	Herkyna	Hercyna	Of the Stone Enclosure	Kamen zaglavni
Πυλαιη	Pylaiê	Pylaea	Of the Gates	Vratarica
Ερινυς	Erinys	Erinys	Fury, Anger	Ljutita, Bijesna

GRČKO IME	PRIJEPIS	LATINSKI	ENGLESKI	HRVATSKI
Ερινυς Τιλφωσα	Erinys Tilphōsa	Erinys Tilphusa	Fury of Thel-pousa	Bijes Tilfuze
Μελαινα	Melaina	Melaena	The Black	Crnka
Λουσιη	Lousiê	Lusia	Bathing, Purifying	Koja očišćuje
Καβειραιη	Kabeiraiê	Cabiraea	Of the Kabeiroi	od Kabire
Ευκομος	Eukomos	Eucomus	Lovely Haired	Ljepokosa
Ξανθη	Xanthê	Xanthe	Blonde, Golden, Golden-Haired	Zlatokosa
Χρυσαιορος	Khrysaoros	Chrysaorus	Of the Golden Sword, Blade	od zlatnog mača
Κυανοπεπλος	Kyanopeplos	Cyanopeplus	Dark Veiled, Dark Cloaked	od tamnog vela
Καλλισφυρος	Kallisphyros	Callisphyrus	Beautiful Ankled	Lijepih gležnjeva
Σεμνη	Semnê	Semne	Holy, August, Revered	Sveta, uzvišena
Αγνη	Hagnê	Hagne	Pure, Chaste, Holy	Čista, sveta
Δια Θεα	Dia Thea	Dia Thea	Bright Goddess	Sjajna božica
Ανασσα	Anassa	Anassa	Queen, Lady	Kraljica, Gospa
Ποτνια	Potnia	Potnia	Queen	Kraljica
Ποτνια Θεαων	Potnia Theaōn	Potnia Theaon	Queen amongst Goddesses	Kraljica među božicama
Κυδρη Θεα	Kydrê Thea	Cydra Thea	Glorious Goddess	Slavna boginja
Ρεα ευκομος θυγατερ	Rhea eukomos thugater	--	Daughter of rich-haired Rhea	kíi ljepokose Reje

ELEUSINA - LESINA - HVAR

Summary

This article amplifies the theory about the origin and meaning of the historical name of the island and the town of Hvar, Lesina. The explanation is based on the epithet applied to the Virgin, "Eleusa". Since the "Eleusis" or Elefsina was an epithet of the Greek goddess Demeter, patroness of the earth and also of sailors and sailing, the origin of the name Lesina is further explained by the syncretic transformation of Demeter's epithet Ελευσίνα (Eleusis) - into Ελεούσας (eleusa), so that Eleusina becomes Merciful. The name Lesina therefore indicates a continuity of the divine patroness of seafaring cults, ensuring basic needs and spiritual refreshment for the seafarers who have anchored in the port of Hvar since time immemorial. The name also indicates the connection between the material remains of the cult of Demeter and Kore Eleusinas from the Greek period on the island with the deeply-rooted systems of piety inherited from the customs of the ancient ages.